

El crèdit a llarg termini a Barcelona a la segona meitat del segle XIV: Els censals morts i els violaris

Tesi doctoral defensada l'11 d'abril de 2003
a la Universitat de Barcelona.
Dr. Daniel Rubio i Mánuel

Motivació del treball

Dues qüestions són a l'origen del nostre estudi sobre els censals morts i els violaris: En primer lloc, la polèmica doctrinal entorn a la seva licitud ens portà a cercar en la documentació notarial dades que il·luminessin des de la pràctica les assercions dels polemistes. En segon lloc, la consideració que ha rebut alternativament el regnat del rei Pere IV com a punt àlgid de l'expansió del segle precedent o com l'inici de la decadència del segle posterior (polèmica Carrère - Del Treppo), ens ha mogut a tractar de copsar el moment econòmic i abordar el problema de la prosperitat.

L'estudi dels instruments de crèdit a llarg termini ens podia permetre analitzar les dades des d'una perspectiva diferent a l'emprada en aquesta polèmica, basada en l'estudi dels fluxos mercantils, especialment dels marítims, i ens donaria l'ocasió de provar d'entendre les raons esgrimides en la polèmica doctrinal i cercar, en l'estructura de censals morts i violaris, les reaccions del mercat creditici a llarg termini i l'ombra de la conjuntura econòmica.

La primera qüestió requeria que ens apropéssim a la història del Dret, l'altra ens obligava a utilitzar metodologies de la història econòmica. Així, doncs, hem provat de conjuminar totes dues vies per poder tirar endavant aquest projecte.

Metodologia emprada

D'entre tots els contractes de crèdit, hem estudiat els censals morts i els violaris, deixant de banda les tipologies de crèdit a curt termini, com *mutua*, comandes o lletres de canvi, i d'altres de mig i llarg termini, com les cartes de *retrovendendo* i les penyores, perquè no volíem entrar en el mercat immobiliari. No hem pogut deixar de banda, però, els censals (o *censals vius*) perquè, malgrat ésser contractes immobiliaris, les seves connexions formals i terminològiques amb el censal mort ens obligaven a destriar exactament l'un de l'altre.

Es pot definir el censal mort com l'obligació redimible de pagar una pensió anual a una persona i els seus successors en virtut d'un capital rebut per aquell qui la contreu i el violari com la constitució del dret a percebre una pensió anual durant una o dues vides mitjançant l'entrega d'un capital o preu, però la distinció entre censal i censal mort és més subtil i, tanmateix, radical: Quan la renda es ven amb un seguit de càrregues feudals, típiques dels contractes de cens (i de cens emfitèutic, com ens aclareix Antoni Mirambell i Abancó), com són la firma, la fadiga, el terç o el foriscapi, som davant d'un censal (o *censal viu*, o *renda antiga*, segons quina terminologia es

vulgui emprar) i, si pel contrari, es ven *explícitament* desvinculada de qualsevol d'aquestes càrregues *in nuda tamen perceptione*, llavors podem parlar d'un censal mort o *renda nova*).

Per a estudiar la funció dels censals morts i els violaris el tipus documental més adient són les vendes mateixes, les creacions, dites de vegades *encarregaments*, per bé que de forma impròpia. És a partir d'aquests contractes que hem generat la fitxa de treball, tractant de reflectir en ella els grups de clàusules més importants per a la concepció i definició de l'instrument de crèdit i la seva funció econòmica i social, defugint l'assimilació automàtica d'aquests a l'emprèstit modern i a les seves estructures i mecanismes. Els altres tipus documentals, que ofereixen molta menys informació, els hem fet encabir com millor hem pogut dins d'aquesta estructura pensada per a les vendes, que es caracteritzen per una munió extensíssima de clàusules que fan engrossir els documents convertint-los en veritables *llençols*, si els trobem en pergamí, o en documents que arriben amb facilitat als sis folis, si els trobem en un registre. L'excés de clàusules i la seva reiteració ens han mogut a agrupar-les en funció del seu sentit i de la proximitat amb què apareixen, i encara així, ens ha obligat a crear més de cinquanta camps a la fitxa de treball, si haguéssim volgut individualitzar cada clàusula la fitxa hagués depassat els cent camps i tal profusió hauria enfosquit els resultats i dificultat la interpretació de les dades. És per això que hem cercat un compromís, incorrecte des d'un punt de vista estrictament diplomàtic i opinable des del punt de vista de l'anàlisi històrica, si bé nosaltres defensem la seva utilitat per radiografiar l'estructura d'aquests contractes i del crèdit a llarg termini.

Estat de la qüestió

La llarga vida dels censals morts i dels violaris com a tipologies documentals, que han arribat fins als nostres dies, ha enteranyinat la visió dels historiadors que sovint han confós el que veien en el seu temps amb el que havia estat en el passat. Han estat uns contractes polèmics des de la seva aparició, no cal sinó recordar la polèmica viscuda a mitjan segle XIV entre en Bernat de Puigcercós i en Ramon Saera. Malgrat totes les argumentacions en favor, encara els juristes d'època Moderna, com Mercado, Mieres o González de Cellorigo, no s'havien convençut de les bondats d'aquests tipus de contracte. Seguint a aquests autors, molts dels historiadors modernistes han pintat amb negres colors la funcionalitat d'aquests contractes. A aquests problemes s'ha d'afegir la difícil harmonització de la legislació a Espanya, en la qual el Dret castellà ha prevalgut sobre la resta. La diferent naturalesa i història dels contractes en aquest regne respecte als d'Aragó ha provocat una gran confusió a l'hora d'entendre els mecanismes jurídics dels contractes, clarificació que no ha arribat fins a les obres de Juan Manuel Badenas (1996), qui ha deconstruït la institució dels censals i els violaris fins a arribar a conclusions correctes, i de n'Antoni Mirambell i Abancó (1997), qui, tot estudiant l'emfiteusi, es veu forçat a puntualitzar la naturalesa de censals morts, violaris i vitalicis, entre d'altres contractes relacionats amb aquesta institució. Tampoc ha ajudat gaire el prejudici *primitivista* amb el qual historiadors de l'economia, com Schumpeter,

Grice-Hutchinson o Galbraith, han despatxat el període medieval, donant per fet que abans del segle XVI no hi havia matèria per als seus estudis.

La percepció dels censals morts i els violaris com a fórmula mecànica d'ocultació de contractes usuraris, sense cap valor intrínsec, la van defensar B. Bennassar (1960), R. García Cárcel (1976), Bartolomé Clavero (1977) i molts altres autors, sobre tot modernistes, que han seguit aquest criteri.

Per contra, Arturo Corbella (1892), Pietro Germani (1938) o L. Choupin (1955) donen una definició correcta dels contractes de censal mort, si bé és a Arcadi Garcia i Sanz a qui devem haver posat les coses al seu lloc i haver generat la línia d'interpretació correcta en estudiar monogràficament cada tipus de contracte, entre 1961 i 1977, seguint el tenor documental i sense pressuposar mala fe als contractants, línia que arriba fins a Ferran Garcia-Oliver (1997), a través de Josep Maria Passola (1986) i l'escola valenciana.

A Josep Hernando i Delgado devem, a partir de 1983, l'estudi de la polèmica doctrinal que insereix el problema de la introducció del censal mort i del violari en l'esfera de la introducció del dret comú a Europa i les reaccions enfront del desenvolupament econòmic de la societat medieval per part dels intel·lectuals escolàstics, reacció que pivotarà en la distinció entre usura (*lucrum*), il·legal, i l'interès (*interesse*), legal. Del seu magisteri i de la influència de n'Arcadi Garcia Sanz, la historiografia catalana s'ha beneficiat amb una visió més temperada del fons dels contractes, com la que expressen Christian Guilleré (1984) o Josep Fernández i Trabal (1995).

Fonts consultades

Hem fet la nostra recerca principalment en l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona i, per cobrir les llacunes de la documentació allà trobades, vàrem dirigir les nostres passes cap a l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona i a l'Arxiu de la Catedral de Barcelona. Finalment cercàrem traces de l'origen dels censals morts a l'Arxiu de la Corona d'Aragó. En aquests arxius hem cercat bàsicament els documents *in extenso*, perquè només en ells podíem estudiar l'estructura interna del contracte. Per aquesta raó hem donat de banda els manuals notariais per a centrar-nos en els llibres, especialment en els llibres de vendes, si bé hem consultat un parell de manuals per a obtenir-ne elements de referència.

Un element que hem trobat a faltar és el pacte de millora, tot i que l'hem trobat profusament a la bibliografia i l'hem vist en documentació catalana (no barcelonina) posterior, no l'hem pogut detectar a la nostra documentació, la qual cosa ens fa concloure que l'absència de la clàusula de millora és una especificitat de la documentació barcelonina d'aquest període.

Sí que hem trobat, en canvi, una miríada de documents col·laterals al contracte de venda: èpoques de la venda d'una renda o del pagament anual de la mateixa; nomenaments de procuradors per a vendre o comprar rendes, per a fer el jurament davant el veguer, per anar a cobrar les

anualitats impagades; lluïsmes o les seves èpoques, transportacions o encarregaments (traspessos de la renda), el traspàs de la propietat quasi corporal dels béns obligats especialment, etc.

Objectius de la investigació

El crèdit a llarg termini a la Barcelona de la segona meitat del segle XIV fou un element clau per enfrontar l'escassetat de recursos financers i construir les bases del règim municipal i de l'Estat.

Creiem que aquest estudi aplanarà el camí per entendre aquest procés en establir l'estructura i funció jurídica de cada una de les tipologies "censals" i de corroborar, amb les dades documentals, les funcions econòmiques per a les quals foren utilitzades, desfent els prejudicis que, des del segle XV fins als nostres dies, enterboliren massa sovint la visió dels estudiosos que s'apropaven al tema.

L'estudi del crèdit a llarg termini a Barcelona ens ha donat l'ocasió d'apropar-nos a una època plena de contrastos, convulsa i atribolada, però gresol d'institucions polítiques i econòmiques noves. Tot un seguit de desastres i calamitats naturals, com la pesta o els terratrèmols, i llargues guerres de desgast, com les de Castella i Gènova enfosqueixen el panorama català en aquests anys. D'altra banda, la societat s'esforçà per trobar solucions als problemes que se li plantejaven. Com a la resta d'Europa, a Catalunya es reforçà l'administració reial en un procés que conduiria a la construcció de l'Estat modern. El nou sistema era més eficient, però també resultava més car, la qual cosa portà els monarques de tota Europa a cercar nous recursos, que els actors socials consentiren de satisfer en funció d'un nou concepte, el d'*utilitat pública*. Els monarques provaren d'automatitzar aquest assentiment aconseguint amb la definició de noves formes d'impost, si bé els monarques aragonesos fracassaren en el seu intent d'aconseguir un impost universal, restant sempre lligats als acords puntuals amb les oligarquies plasmats en Corts i Parlaments, conformant l'equilibri de poders que s'ha anomenat *pactisme*. El sistema podia protegir els súbdits de les imposicions arbitràries del monarca, però era poc dúctil en les emergències, com demostrà a bastament la guerra amb Castella.

La garreperia de les Corts, doncs, abocava els reis aragonesos cap a l'altre recurs al seu abast: el crèdit. Autors com Manuel Sánchez ens han mostrat la importància decisiva que en la formació de l'Estat Modern, tant del central com del municipal, tingué el deute públic. També és aquest, un fenomen general que trobem arreu d'Europa, si bé a cada lloc n'adopta variants regionals. El deute trobà en les nostres contrades un mecanisme contractual adient en els censals morts i els violaris per a la seva consolidació, tal com ho va posar de manifest Yvan Roustit.

Manuel Sánchez considera que l'època de major pressió fiscal sobre les universitats es troba entre 1353 i 1356, dates per a les quals les nostres dades són escasses i ens obliguen a parlar amb cautela. Observem, amb tot, una baixa activitat creditícia dels contractes "nous", amb predomini del violari sobre el censal mort, mentre el censal, dintre de la seva tònica normal, té un període de

creixement. Això podria indicar que les universitats trobaven encara recursos propis sense recórrer a les noves formes de crèdit, tal i com ho faran en els períodes següents.

L'aparició de la Generalitat, en canvi, mostra un impacte perfectament rastrejable en les nostres dades. Entre el període 1362/1368 i el període següent 1369/1375 es dona el creixement més espectacular registrat del nombre de contractes i es produeix el definitiu enlairament de censals morts i violaris que no tornaran a veure's superats pel nombre de censals. És un canvi qualitatiu de l'estructura creditícia, a més de quantitatiu, el que coincideix amb l'aparició de la Generalitat. La nova institució és contemporània del creixement definitiu dels instruments de crèdit a llarg termini i hem de tenir present que, sense ells, la funció de la Diputació del General hagués estat molt difícil i que aquesta aparició potencià i accelerà aquests mateixos canvis, de forma semblant a la que descriuen Gilles Postel-Vinay i Jean Laurent Rosenthal per als Estats borgonyons al segle XVII.

El desenvolupament comercial, que la societat medieval anava construint des del segle XII, exigia l'existència de fórmules de crèdit que sostinguessin els negocis comercials. Les fires foren el lloc idoni per a experimentar amb aquests nous models que acabaran donant forma a la lletra de canvi. Ara bé, el canvi marítim i terrestre es consideraren suspectes d'usura a partir de la coneguda decretal *Naviganti*, de Gregori IX, cosa que marginalitzava en el cos social ideal uns comportaments necessaris per fer funcionar el cos social real. És en aquesta tensió ideològica on la necessitat d'un crèdit a llarg termini sense màcula moral fa aparèixer els censals morts i els violaris. Evidentment, malgrat la forma fos moralment correcta, la seva funció era la mateixa del préstec i, per això, mai no estigueren del tot lliures de sospita. Ara bé, com la funció era socialment necessària, s'adoptà un subterfugi ideològic per tal de superar un problema merament ideològic. Això no vol dir que fossin préstecs amagats, ans al contrari, perquè no ho eren és que tingueren èxit. La fiscalitat municipal i estatal no s'haguessin pogut recolzar sobre un contracte falsat

La irrupció dels censals morts i els violaris en el camp creditici representà una baixa efectiva del tipus d'interès, al temps que deslliurava els creditors cristians de les penes morals que pesaven sobre els usurers, just en el moment en què el creixement econòmic feia més necessària l'ampliació dels recursos fiduciaris si no es volia ofegar aquest creixement. Malgrat l'oposició d'alguns juristes, com Ramon Saera i d'altres després d'ell, totes les polèmiques foren sempre favorables a la licitud d'aquests contractes, fins que, al final, el mateix pontífex, Martí V, la va reconèixer en la butlla *Regimini* (1425), confirmada el 1455 pel papa Calixte III. Si bé la butlla *Sollicitudo pastoralis* de Nicolau V (1452), feta a petició d'Alfons V d'Aragó per a introduir aquests contractes al regne de les Dues Sicílies i que legitimava el caràcter personal de les rendes, no fou inclosa al *Corpus Iuris Canonici* deixant les portes obertes, perquè es reobrí la polèmica.

Altre problema que ens ha preocupat força, a partir dels treballs de Jordi Fernández Cuadrench, ha estat identificar el moment on apareixen els primers censals morts. Olivier Martin descrivia

l'evolució d'un contracte paral·lel al de censal mort a la regió de París, anomenat *rente perpétuelle*, on es desenvolupà a principis del segle XIV a partir de les institucions dels *pays coutumiers*, és a dir, a la zona d'influència del dret germànic. De la bibliografia consultada es dedueix que aquestes *rentes perpétuelles*, a més de complir la mateixa funció econòmica que els censals morts, tenien també una forma jurídica essencialment idèntica.

Per aquesta raó acudírem a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, per tal de cercar referències a censals morts durant la primera meitat del segle XIV. La recerca ens fa creure que no fou a Barcelona on aparegué per primer cop, a Catalunya, la figura del censal mort i que, tal vegada es trobessin fora de la ciutat comtal documents anteriors a 1338, no creiem, però, que poguessin ser massa anteriors: El fet que el rei creguí oportú explicar a l'aljama dels jueus de Barcelona quines garanties havien de donar en l'obligació de l'Aljama en un censal mort el 1339, les mateixes que per a un violari, sembla indicar que el contracte encara era quelcom de nou i poc usual. Reforça aquesta impressió que a l'esmentada polèmica doctrinal es discutí àmpliament sobre la licitud dels violaris sense esmentar els censals morts. Aquests elements recolzen la hipòtesi de la introducció d'un contracte forà des de l'entorn reial.

Si bé la introducció des de l'àmbit reial dels censals morts és una possibilitat a tenir en compte, existien uns precedents que també permetrien argumentar que el censal mort fos el fruit d'una evolució interna de contractes preexistents. Autors com Raimon Noguera i Mário Júlio Brito de Almeida, postulen l'evolució de la *precaria oblata* baix-imperial cap a l'emfiteusi medieval i els altres contractes de cens, com el censal, el violari o el censal mort. La referència a la compra de *censals sense llüisme ni fadiga* en un document de 1335 atorgat per Alfons IV sembla reforçar aquesta hipòtesi, però el document no és definitiu al respecte.

De tota manera, tan si és trasplantament d'un instrument de *dret coutumier* del nord de França, d'origen germànic, com si va evolucionar lentament a partir de la *precaria* romana, el fet és que el censal mort arrelà profundament a la nostra terra i que, sense ell, no podríem explicar l'evolució d'institucions cabdals per al nostre país com són els municipis i la Generalitat.

Per comprendre la funció de les clàusules que trobem als contractes cal tenir presents quines són les fonts del dret català d'aquest moment: El Dret romà vulgar, després de moltes vicissituds durant el Baix Imperi i l'Alta Edat Mitjana havia donat a Hispània la compilació del "*Forum Iudicum*" o "*Lex Visigothorum*", en vigor fins a la invasió musulmana i que, dins el regne franc, va servir com a codi personal d'aquells hispano-visigots fugits dels musulmans i instal·lats a la Marca Hispànica. Durant la dominació franca el dret català rep l'empremta del dret franc, tot i que aquest no tingué vigència al Principat. Arribats al regnat de Ramon Berenguer I, després de sofrir la Revolució Feudal, l'estat caòtic del dret mogué el comte a fer una reordenació jurídica: Són el nucli dels Usatges de Barcelona, que romandran definitivament establerts en la compilació ordenada per Alfons II. D'altra banda, les *costums* de cada lloc tenien gran importància legal, considerant-se sovint superiors al Dret Romà i als Usatges de Barcelona. Altra font capital de

Dret són les Constitucions de Catalunya, el més semblant als nostres codis jurídics actuals, en quant a força jurídica. Es tracta de la plasmació escrita dels acords que el rei i les Corts prengueren en les seves reunions, dimanades de les originàries assemblees de Pau i Treva, moviment que assenyala l'enfortiment del poder públic i l'acotament de la violència feudal. Aquesta legislació de Corts va anar engrossint-se amb l'actuació legislativa de cada rei sense formar un codi de dret coherent. Finalment, de l'escola de Bolonya, ens arribà la difusió del "*Corpus*" durant la segona meitat del segle XII, com ens expliquen els doctors Arcadi Garcia i Tomàs de Montagut, la qual cosa marcà la forma concreta que prengué la recepció del Dret romà a Catalunya. La *recepció* causà a Catalunya, i arreu d'Europa, una sèrie de friccions que conduïren a la sistemàtica renúncia dels beneficis que aportava aquest dret, tal i com reflecteixen perfectament les clàusules dels contractes que hem consultat.

El mercat de rendes era concomitant al de béns immobles amb el qual es barrejava. En primer lloc, perquè els censals eren considerats com a béns immobles i en segon lloc, perquè, molt sovint, estaven garantits per béns seents o per drets derivats d'aquests.

Ara bé, l'eficiència d'un mercat ve donada per la seguretat de les parts, és a dir per la formalització de les regles d'intercanvi i la reducció dels costos de transacció, que necessita de l'existència d'un grup especialitzat d'intermediaris capaços de recollir informació de possibles compradors i venedors. D'altra manera es fa necessari el coneixement directe entre els actors i implica unes dimensions molt reduïdes pel mercat. El mercat barceloní era reduït, però evolucionà engrandint-se en aquest període.

Per tal de copsar la teranyina social que s'amaga darrera la documentació calia agrupar les dades en un grup reduït de categories. La classificació que hem establert té un defecte i és que els compartiments no són estancs, sinó que alguns d'ells es projecten sobre d'altres, com el dels oficials reials i municipals, els administradors laics d'hospitals i obres pies, les vídues, les persones tutelades, o els jueus, que pertanyen alhora a diferents grups socials. Ara bé, hem considerat que la motivació dels individus es veu molt més marcada per la seva pertinença a aquests grups que no per altres influències i per això les hem adoptades, tot i ser conscients de les limitacions que ens imposa el model.

Altre criteri que havíem d'establir era la procedència geogràfica dels actors. La quasi totalitat de les referències pertanyen a la zona del Principat, per tant, és aquesta àrea la que calia subdividir. Després de rumiar-ho molt, escollírem la divisió comarcal aprovada per la Generalitat el 1936. És cert que l'aplicació d'aquesta divisió és anacrònica, però la seva funció no es veu massa alterada per aquest anacronisme, segons es desprèn dels plantejaments científics de la Ponència que elaborà la divisió comarcal republicana, i, d'altra banda, l'accessibilitat a les dades és molt alta mercès a comptar amb obres de referència que la recullen, com la primera edició de la GEC, i no només les comarques catalanes *strictu sensu*, sinó també les comarques de València, de la Catalunya Nord, actualment francesa, i de la Franja de Ponent, actualment aragonesa, per tant,

entre diverses aproximacions, totes elles problemàtiques, s'ha escollit la que oferia avantatges pràctics majors.

Al seu torn, les relacions de parentiu enquadren l'individu (l'actor documental) no sols en el si de la seva família, també en el si de la seva comunitat, establint uns vincles suprafamiliars (vassallatge, confraria, veïnatge) que contempen la seva pertinença a grups socials o estamentals concrets, però que els depassen, generant unes solidaritats que aquests, per si mateixos, serien incapaços d'explicar. Per a aquest estudi hem establert una sèrie de vincles de parentiu, sanguini o artificial, amb la finalitat de copsar el pes d'aquests vincles en l'adopció de decisions amb conseqüències econòmiques: A qui es ven i a qui es compra, de qui se surt fiador, per qui un faria d'ostatge, a qui demanaran els actors que els hi facin de procuradors, etc.

Ens hem vist obligats a restringir les tipologies documentals utilitzades per centrar-nos en l'estudi del funcionament del mercat. En aquesta part del treball, potser la més intensa, ens hem limitat a contemplar les tipologies que impliquen la venda plena d'una renda, això és, vendes de censals morts, vendes de violaris i traspassos de censal.

En aquest estudi del mercat hem emprat amb profusió certa eina estadística, el quocient de concentració, que ens ha ajudat a establir un model ideal i veure com les dades reals s'aparten d'ell, construint un model escalat a l'entorn d'una característica teòrica, com ens explica Maria Manuela Rocha. Aquesta eina prova de mesurar la distància entre el valor mig predictable per a la variable com si no hi hagués diferències de comportament entre les categories i les dades obtingudes. Si realment no existissin diferències entre elles, el valor mig de cada categoria seria exactament igual al valor mig del total i la relació entre tots dos hauria de ser igual a 1. Així, doncs, és la desviació del model la que ens aproxima a la realitat que volem observar.

La utilització d'aquesta tècnica ens ha permès copsar que Barcelona era un mercat prestatari, és a dir que els creditors barcelonins eren capaços de cobrir les necessitats pròpies i d'atreure demandants de crèdit forà, i que comptava amb un grup de creditors especialitzats, tot i que no es dediquessin a aquesta tasca de forma professional, i que es tractava del grup dels eclesiàstics.

També ha estat gratificant l'esforç que hem fet en destriar la burgesia comerciant de la no comerciant en mostrar-nos la primera amb tendència venedora i la segona amb tendència compradora, la qual cosa demostra ésser correcta l'apreciació que feia Francesc d'Eiximenis al seu tractat sobre la usura, on afirmava que els mercaders no apreciaven aquest contracte com a compradors. La seva aparició com a venedors il·lustra, en canvi, que si els hi interessà per aconseguir-ne crèdit.

La distribució geogràfica de venedors i compradors indica que provenen de forma aclaparadora de la pròpia ciutat de Barcelona. L'enriment dels actors no segueix una pauta d'estricta llunyania geogràfica. Hi ha àrees on es trenca aquesta tendència natural, la qual cosa ens fa concloure que les raons polítiques tingueren més força que les geogràfiques a l'hora de moure els actors a desplaçar-se per demanar i oferir crèdit.

En més de la quarta part de les ocasions el venedor ven la renda juntament amb altri de la seva família, amb preferència pel cònjuge (22,8% de les referències), mentre que és anecdòtic trobar familiars recolzant les accions del comprador. La compra de rendes, doncs, era una acció personal, una simple inversió que no afectava la *família*; en canvi, la venda de rendes suscitava un trasbals familiar que mobilitzava els mecanismes de solidaritat interna del grup.

No podem passar per alt una relació de parentiu artificial que resulta significativa entre els procuradors, la de marmessor. Els marmessors testamentaris sovint venen censals i violaris, quan ho fan per iniciativa pròpia, en el seu paper d'administradors dels béns del difunt, els hem considerat com a venedors, però quan compleixen una voluntat testamentària concreta els hem considerat com a procuradors i al difunt com a actor principal. En aquest cas es troben el 12,4% de les vendes amb procurador i el 25% de les compres.

La solidaritat d'ofici se'ns mostra en el recolzament que reben els venedors de persones del seu mateix ofici que surten fiadors seus en el 31% dels documents on apareix la figura del fiador. És un percentatge superior al de familiars del venedor que fan aquesta funció (27,5%) i implica que les relacions derivades de la pertinença a un mateix ofici podien influir més que la pertinença a una mateixa família a l'hora de recolzar l'actuació econòmica d'algú.

Les solidaritats de parentiu reflectides en la nostra documentació ens porten a la conclusió que ens trobem davant un tipus de família que tendeix a tancar-se sobre el pol nuclear, que conserva uns febles lligams amb la família extensa pel que fa als negocis crediticis. Ben entès que aquesta situació només és extensible als nuclis fortament urbanitzats com Barcelona; pensem que al camp, que no és objecte del nostre estudi, és tota una altra història, com es desprèn dels treballs de Mercè Aventin i altres.

Per tal d'esbrinar l'evolució funcional de les clàusules les hem agrupat en 77 grups clausulars, corresponents a camps de la nostra fitxa de treball. D'aquests, 62 apareixen entre 1349 (data inici de la mostra) i 1352. Altres 9 apareixen entre 1354 i 1370, just en el període en què estan oberts tots els grans conflictes del regnat. Finalment apareix un grup novell de 5 clàusules a partir de 1382, després de la fallida generalitzada de les banques barceloneses i perpinyaneses. L'aparició, o no, de cada clàusula en un document depèn d'una sèrie de factors que fan que cap d'aquests grups clausulars aparegui en tots els 587 documents que configuren la mostra de vendes de rendes. Si bé 15 grups clausulars apareixen en més de 400 documents de la mostra cadascun d'ells. Són el *nucli dur*, les clàusules que, de veritat, conformen el document creditici i ens permeten detectar-lo només tenir-lo davant dels ulls. Totes elles (llevades l'obligació de fer el pagament a casa del comprador i la renúncia a l'espai de deu dies per a redimir la penyora) són clàusules genèriques d'una venda. Per tant, podem afirmar que aquests documents no sols tenen l'aspecte d'una venda i l'estructura jurídica d'una venda, sinó que es *comporten* com una venda i les característiques creditícies que els hi donen especificitat es veuen relegades a un segon terme.

L'espai de deu dies per redimir la penyora però, apareix massa sovint per no tenir-ho en compte, en especial perquè és un dels punts que assenyalava Ramon Saera per considerar usurari el contracte. Apareix molt més que l'especial obligació d'un bé (*hipoteca*) i, per tant, la *penyora* fa referència més aviat al conjunt dels béns del venedor, cosa que ja remarcava Ramon Saera amb gran escàndol per la seva part. Aquesta clàusula provava de protegir el comprador de l'acció dolosa del venedor i protegir la *restitutio in integrum* si arribés el cas. El resultat però, va ser desprotegir el venedor qui, per un petit retard en el pagament de la pensió, podia veure's abocat a un seguit de penes absolutament ruïnoses. Això ens permet copsar com la percepció dels contemporanis s'adiu amb les nostres dades i que la penyora sobre el conjunt dels béns del venedor era quelcom d'habitual, cosa que allunya els nostres contractes d'una senzilla compravenda, en la seva funció.

De tota manera, podem distingir en qualsevol tipus de contracte tres tipus de clàusules: a) Definitòries o essencials, que són aquelles sense les quals el contracte no tindria sentit i no podria existir, b) Garanties *ex ante*, que defineixen una sèrie de condicions que s'han produït abans del contracte i l'afecten d'una manera o altra i c) Garanties *ex post*, que són el grup més nombrós de clàusules en les nostres dades, la funció de les quals és preservar els drets de propietat establerts en l'acord de futurs incompliments per les parts i, d'aquesta manera, reduir els costos de transacció. El seu nombre es deu a l'especial rellevància que prenen aquestes garanties en qualsevol instrument de crèdit, amb les quals s'intenta conjurar el problema de la selecció adversa, és a dir, que el deutor defraudi el seu creditor acceptant qualsevol interès, per alt que sigui, en no tenir la intenció ni de pagar l'interès ni de tornar el capital.

A partir de les nostres dades podem afirmar la proximitat funcional de les clàusules entre els censals morts i els violaris, així com la diferència evident que separa aquests contractes del contracte de censal que, malgrat les afinitats terminològiques amb el censal mort, pertany a tot un altre univers clausular: Té un grup molt més reduït de clàusules habituals (5 enfront de 17 del violari i 16 del censal mort), on predominen les essencials o definitòries (4) sobre les garanties *ex post* (1); està molt més vinculat al bé que grava, fins al punt que passa aquesta clàusula en freqüència per davant del preu del contracte (a causa de presentar més donacions que els altres tipus estudiats); i, a més, en ells el paper del senyor eminent és crucial, mentre que en els altres dos tipus és negligible. Ens trobem davant del que els contemporanis anomenaren *rendes antigues*, enfront de censals morts i violaris, que anomenaven *rendes noves*. La comparació de les clàusules ens porta a afirmar que, en efecte, hi ha una diferència formal que no pot respondre sinó a una diferència de funció. Els censals pertanyen més al mercat immobiliari, mentre que censals morts i violaris entren de ple en el mercat més específicament creditici.

L'anàlisi de les clàusules penals revela que són fruit d'un procés de negociació entre les parts. Al llarg del període cada vegada s'inclouen més clàusules *ex-post* (penals). La teoria econòmica estàndard dels contractes financers assenyalava que aquesta actitud resulta inútil a causa del problema

de la *selecció adversa*. Resulta evident que els prestadors, no gaudint de suficient experiència financera, experimentaren amb diverses clàusules per reduir el risc d'impagats. De fet, el risc d'impagament es va reduir gràcies a la major eficiència de les corts penals del rei, que miraven d'obligar els deutors a cancel·lar els deutes a través de l'instrument legal de la pena de terç, que permetia l'acció de la justícia reial sobre el deute, capgirant el tarannà del contracte, originàriament de caràcter personal, fent d'ell un contracte privat subjecte a fiscalització pública.

La generalització de les clàusules penals amb valoració dinerària al temps que es disminuïa el seu valor econòmic global és un palpable indici que els compradors consideraven els seus drets suficientment protegits per les autoritats, alhora que constataren la inutilitat de provar de protegir-se de la *selecció adversa* amb penes excessives. Aquesta major seguretat jurídica dels creditors obrí la possibilitat, constatada, d'una baixada dels interessos dels crèdits, això és, del for dels censals.

El que no hem trobat són aquells creditors àvids d'executar les hipoteques dels seus deutors per a arrabassar-los-hi les seves propietats que tan bé ens ha descrit la bibliografia modernista. Aquest model de comportament no és extensible a la Barcelona de la segona meitat del segle XIV, on l'interès dels creditors se centra en cobrar la seva renda i no en executar una hipoteca que demanaven cada vegada en menys ocasions.

L'observació dels moviments intraanuals en les nostres dades ha mostrat una distribució estacional del nombre de documents, però no així de les quantitats prestades. Això ens fa pensar que, si bé el moviment estacional, causat per l'any agrícola, fa augmentar el nombre de crèdits contractats, el seu valor ve determinat per criteris diferents als del moviment cíclic estacional. La distribució mensual del nombre de contractes de la nostra mostra revela tres mesos més destacats: el març, el juliol i especialment l'octubre, que no tenen repercussió sobre les variacions del for (interès) dels contractes, excepte, potser, en el cas dels censals; no així en el cas dels censals morts, ni en el dels violaris, la qual cosa reforça la diferenciació funcional d'aquest tipus de contractes respecte dels altres dos.

L'anàlisi de l'evolució cronològica del for dels contractes, comparada amb l'índex agregat de les clàusules penals ens permet apreciar com una sèrie segueix l'altra fins el septenni 1362-1368, en què el for comença a baixar i les penes es fan més feixugues. Al final del període el for comença una tímida recuperació que no afeblirà l'enduriment de les penes. El resultat és que els crèdits costaven al final del període més de mig punt percentual més (0,67%) que després de la Pesta Negra, tot i que els creditors hagueren de pagar més per les rendes que compraven després del septenni 1362-1368. Tot i no tornar als índexs just posteriors a la Pesta Negra, la reacció del mercat permetrà un augment de la contractació a partir del període següent, septenni 1369-1375. Per a explicar aquestes dades hauríem de considerar com a elàstica l'oferta de crèdit, la qual cosa ens mostraria un tipus de mercat força eficient.

El tipus d'interès que paga un individu al seu prestador és la suma del seu risc i del tipus d'interès del mercat. En els mercats competitius en pujar la demanda baixen els tipus d'interès, és l'oferta elàstica a la qual ens hem referit, si bé en haver persones amb més risc, desconegudes per als prestadors, augmenten les garanties demanades. És l'arribada al mercat barceloní de les universitats de les viles distants de Barcelona, i d'altres venedors de fora de l'entramat tradicional de relacions creditícies del mercat barceloní, el que va fer créixer el mercat i permeté baixar els tipus d'interès, però, en haver més agents desconeguts, augmentaren el nombre de garanties *ex post*.

Al llarg del nostre estudi hem comparat el mercat creditici barceloní d'aquesta època amb altres exemples d'altres llocs i èpoques, però amb trets comuns amb el nostre. Ens han estat molt útils les obres de Mark Potter i Jean-Laurent Rosenthal sobre els bons dels Estats borgonyons dels segles XVII i XVIII, de funció molt similar als censals morts i violaris emesos per la Generalitat, que encara emetia en aquella època. Aquests autors estableixen una evolució des del que defineixen com a *mercat antic*, caracteritzat per la preponderància de mecanismes d'informació persona a persona, on els tresorers dels Estats anaven personalment a pagar els interessos i procurar la renovació dels bons, fins arribar a un *mercat impersonal*, quan alguns notaris parisencs canalitzaven estalvis de tot França cap a la Borgonya a través d'intermediaris especialitzats que garantien el total anonimat dels compradors. A les nostres dades hem detectat la mateixa tendència, però a un nivell molt més modest, sense arribar a desenvolupar especialistes com els descrits en aquesta obra. L'altre cas comparable és la reacció dels mercats de deute públic a Anglaterra durant l'època dels Estuard i després de la Revolució Gloriosa, cas estudiat per Douglas C. North i Barry R. Weingast. Aquests autors constaten com, després de la tensió econòmica i política, amb greus sotrats, a la que els reis estuards sotmeteren el crèdit a Anglaterra, sense poder passar d'un cert sostre creditici, malgrat els seus esforços; en canvi, els governs posteriors a la Revolució Gloriosa, tot i haver de justificar cada partida davant el Parlament i haver de garantir-ne el retorn, obtingueren una capacitat d'endeutament molt superior a la que mai haguessin somiat els Estuard. En opinió dels nostres autors va ser precisament per aquesta raó que tingueren èxit, perquè els creditors se sentiren segurs de què es respectarien els seus drets econòmics (protegits pels seus drets polítics al Parlament) i el destronament de dos reis féu creïble que, en endavant, els reis anglesos respectarien les regles del joc, la qual cosa reforçà el sistema creditici arreu, en reforçar el paper independent dels tribunals de justícia. A la Catalunya del Pactisme la situació era relativament similar: El braç reial estava disposat a augmentar els recursos del monarca si se'ls permetia reforçar la seva posició política (privilegis municipals) i econòmica (nous impostos comercials i industrials). El rei però, no va renunciar a contreure deutes a l'estil dels estuards (i de les altres monarquies medievals i modernes). Quan el model pactista s'esgotà i la desconfiança s'obrí pas, més de cinquanta anys després de la fi del nostre període, sorgí una tempestuosa època de conflictes: la Guerra Civil Catalana (1461-1472) que, a diferència del conflicte anglès, acabà

amb el triomf de la monarquia i la renovació del vell model que encara tindria vigència durant tota l'Edat Moderna. Dins el nostre període però, els drets dels actors documentals (en especial els dels creditors) es veieren reforçats per l'imparable evolució del Dret sota l'influx de les lleis romanes que, amb el recolzament explícit dels monarques, els juristes importaven i s'escarrassaven per harmonitzar amb les legislacions anteriors de caràcter feudal. L'enfortiment del rei (i de l'Estat que, en aquest moment, eren la mateixa cosa) propiciaren un reforçament dels drets de propietat i una major seguretat contractual, que es reflecteix perfectament en les nostres dades amb el desenvolupament de les clàusules apropiades a tal efecte.

Així, podem afirmar que el mercat de crèdit a llarg termini de Barcelona, en aquest període, era un mercat competitiu i força eficient, encara que no un mercat *perfecte* en termes liberals. Era un mercat regulat, com es pot veure en observar la corba de la demanda, tot i que la regulació era molt més estricta per als violaris i una mica més esglaonada per als censals morts; no mostrant la dels censals símptomes de regulació, desviant-se un cop més de la tendència dels altres contractes. La corba dels censals dibuixa un primer tram, el corresponent a la demanda elàstica, molt més curt que el segon tram, corresponent a la demanda inelàstica, la qual cosa indica que la majoria dels demandants acudien al mercat per necessitat i no lliurement. Aquests són els límits del mercat i el seu taló d'Aquileu que no permetrà a aquests contractes fer front a la difusió dels nous models contractuals que s'imposaran en època moderna i contemporània, com són els crèdits hipotecaris, les emissions de deute públic o les lletres de canvi i els altres contractes crediticis amb interès manifest.

Mentre no arribaven les fórmules actuals, la demanda creditícia només tenia una manera, al nostre entendre, de ser satisfeta i és integrant les característiques de cada contracte en un mercat més ampli que no el de cada contracte per separat. La superposició de totes les dades obté una corba esglaonada, però molt més semblant a una corba de demanda normal: Quan hom prenia la decisió de manllevar diners no es limitava a considerar les tres possibilitats aquí contemplades. En funció de la urgència i la quantitat requerida, cercava al mercat el tipus de crèdit més profitós en aquell moment i menys gravós en el futur. Contemplava les possibilitats creditícies al seu abast globalment, dins d'un mercat integrat (de forma més o menys perfecta). Aquesta reflexió ens porta a afirmar que seria convenient abordar un estudi del crèdit a nivell global, des de les comandes dipòsit a les vendes a carta de gràcia, passant per les lletres de canvi, els *mutua* i, per descomptat, els contractes que aquí ja presentem.

Corregint les dades brutes amb interpolacions lineals per cobrir les llacunes hem calculat amb certa fiabilitat el moviment de llarga durada (o *tendència*), que ens permetrà calcular els cicles que aquest amagava. La tendència dels contractes resulta ser descendent, de la qual cosa se'n desprèn un abaratiment global dels crèdits estudiats, malgrat que la tendència de cada contracte individual n'és ascendent i, per tant, el comportament de cap contracte per si mateix no és capaç d'explicar el comportament del conjunt i ens porta a la hipòtesi que és la proporció de cada un d'ells al llarg

del temps allò que podria explicar el fenomen. És a dir, la integració dels contractes dins d'un sistema de crèdit que els englobaria.

La recerca dels cicles crediticis i la seva relació amb els cicles econòmics generals ens ha portat a comparar les nostres dades amb les d'altres autors, en particular amb les de Fernando Zulaica Palacios. Els càlculs i supòsits dels quals parteix són molt diferents dels nostres. Ell tracta de l'evolució dels preus a l'Aragó, no pas la del crèdit a Barcelona. És per això que resulta colpidora la proximitat de les seves conclusions amb les nostres: Les nostres dades són insuficients per a asseverar o negar que el 1350 acabi un cicle, com ell afirma, en el període intermedi estableix tres cicles de 16, 10 i 10 anys, mentre que nosaltres trobem vuit, de 11, 6, 2, 4, 1, 3, 3 i 1 anys, coincidint l'arrancada dels seus cicles amb alguns dels nostres; cosa gens estranya, segons les seves dades, perquè ja qualifica l'evolució d'aquests cicles com de “irregular”. En analitzar l'amplitud i intensitat dels cicles, en relació a la freqüència documental, trobem que l'augment de la freqüència documental del període 1368-1371 i 1372-1375 comporta un augment parió de l'amplitud del cicle 1369-1375; ara bé, és l'augment de la intensitat per a aquest període la que assenyala que l'augment de documents trobats no es deu a una casualitat de la conservació documental, sinó que respon a una major abundància en origen dels mateixos. Respecte a les rendes, tant l'amplitud com la intensitat, malgrat les seves fluctuacions, es moderen al llarg del període, la qual cosa degué facilitar el casament de les operacions creditícies. Respecte dels preus, resulta alarmant la proximitat de totes dues corbes, la qual cosa ens alerta que el sistema de preus era sota una forta pressió que no s'alliberaria fins a l'últim període, és a dir, després de 1381 i de la fallida de les banques barceloneses i perpinyaneses, això és, després que es desfermés una crisi generalitzada amb epicentre, precisament, en el sistema financer. Finalment, el comportament diferenciat de rendes i preus que constitueixen el for fan que l'amplitud i la intensitat d'aquest guardin menys relació entre elles, sembla ajustar-se a la freqüència documental perquè, quants més documents hi ha, més probable és que tinguin fors diferents, la intensitat però, no assoleix valors tant alts com succeïa en observar la freqüència documental, degut a que el valor mig no tendeix a apropar-se al valor màxim, impedit per la faixa que els tipus de for, en especial el dels violaris, implicaven.

Altre punt interessant que hem pogut observar és la comparació de les nostres dades amb les d'autors que han estudiat els preus del forment, en especial Caterina Argilés i Aluja i Fernando Zulaica Palacios: Es constata que els moments de blat més car corresponen a moments d'atonía creditícia, la qual cosa sembla descartar la utilització dels contractes que estudiem com a instrument dels *préstecs de fam*. Per desgràcia, la fragmentarietat de les dades ens obliga a ser prudents a l'hora d'establir aquesta hipòtesi i no ens permet fer afirmacions taxatives.

Si el preu dels censals, això és, el seu capital, es consumeix immediatament, no així les rendes que van acumulant les noves a les ja existents amb l'única esperança de la redempció (o de l'extinció, en el cas dels violaris). De lluïsmes se'n troben alguns, però difícilment es podem casar amb les vendes, la qual cosa ens dificulta molt arribar a conèixer la duració dels contractes. Dels

lluïsmes de la mostra en deduïm que podien arribar a tenir una llarga història i acabaven lluint-se després de passar per diverses mans. La seva duració mitjana és de 16 anys per als violaris i de 13 per als censals morts (no tenim prou dades per parlar dels censals). No pretenem dir que el 1389 s'arribés a pagar més d'un milió dos-cents mil diners de Barcelona en amortització del deute, com indicarien les nostres dades, però creiem que el pes relatiu que mostra pels diversos gèneres de contracte déu apropar-se força a la realitat. Partint d'aquesta suposició ens atrevirem a afirmar que els censals no produïen una acumulació significativa de les rendes, com correspon a la seva ascendència feudal i tradicional. Si només els afegíssim els violaris, l'acumulació de rendes a pagar potser podria ésser reconduïda en períodes de bonança. Quan afegim el compte dels censals morts però, el muntant de rendes a pagar arriba a quantitats astronòmiques que, malgrat l'evident intent de redreç observable a partir de 1383, més tard o més d'hora, havia de conduir necessàriament al col·lapse del sistema, cosa que acabaria passant entre el 1381 i el 1401, amb tot un seguit de fallides bancàries i dificultats financeres. El pedaç que suposà la Taula de Canvi alleujà un xic la situació, però no podia solucionar el problema de fons, que es palesaria dolorosament durant tot el segle XV portant molts municipis a la ruïna.

En època Moderna i Contemporània aquests contractes sembla que mantingueren la seva estructura formal gairebé invariable i, els violaris, continuaren amb un for de 7.000 per 1.000 (14,28%), si bé els contractants els empraren en funció de les seves canviants necessitats i, sota l'aparent immobilitat que els hi prestaven les formes notariales, la seva funció econòmica varià seguint els signes de cada temps.

Al segle XV, mentre les persones privades faran servir censals morts i violaris com a instruments de crèdit a curt termini, com ens indiquen els treballs de Josep Hernando i de Glòria Huguet, la pressió del deute acumulat sobre les finances municipals es farà excessiu i exigirà mesures que només seran a l'abast dels municipis potents, que traspassaran el deute al seu hinterland, bé per compensació de la balança de pagaments, bé forçant políticament ajuts econòmics. Els petits municipis, abocats a una espiral deutora, faran fallida. En els millors casos arribaran a acords amb els creditors, en els pitjors, la universitat es deshabitarà i el naixent municipi esdevindrà un *despoblat* a les obres de referència.

Els censals morts i els violaris, dissenyats per obtenir un benefici del capital no condemnat per l'Església en condicions d'inflació propera a zero, no van encaixar bé la forta inflació del segle XVI i els contractes, que hem vist en el nostre estudi vitals i innovadors, es transformaren en veritables dinosaures, rígids i pesants, que no pogueren seguir el ritme de fórmules de crèdit més competitives, com les lletres de canvi o els crèdits hipotecaris. Al segle XVIII arriben acabats funcionalment. Parlar de censals és parlar de concòrdies amb els creditors i de rendes impagades durant anys. Per a M. Peset i V. Graullera, amb dades valencianes, la política fiscal municipal de Felip V acabà d'arruïnar el crèdit censal. Ángela Atienza López, amb dades aragoneses, retarda l'agonia censal fins a principis del segle XIX.

Si l'evolució dels contractes havia estat moderada durant l'època Moderna, variant de funció però no formalment, la gradual incardinació de la legislació castellana sobre la catalana, palesament a partir del decret de Nova Planta, ha fet del violari un vitalici de dues vides i del "censal" un *censo consignativo*. Més encara, la voluntat de modernització legislativa integrarà la influència francesa en època liberal i el Codi Civil de 1851, serà bàsicament una còpia del codi de Napoleó. Juan Manuel Badenas Carpio explica com el codi volgué integrar ambdues tradicions per als censals i els violaris, la primera era confusa i l'altra, forana. El resultat va ser un contracte nou que no havia existit mai abans. Així, tot i que tinguin el mateix nom, els contractes de censal i violari fets des de mitjans del segle XIX fins als nostres dies responen a una realitat jurídica radicalment diferent dels contractes que hem estudiat per al segle XIV i als que hem seguit la pista fins a principis del segle XIX.

La irrupció de les universitats dels pobles de la Corona en el mercat creditici barceloní suposà un augment dels costos de transacció en augmentar les fronteres del mercat i fer necessari un major volum d'informació. Algunes estratègies intentaren de reduir la incertesa de l'intercanvi i reunir venedors i compradors en el moment en què l'eixamplament del mercat trencava el coneixement directe dels actors entre si. Notaris, procuradors i corredors havien de desenvolupar aquesta funció, si bé l'escassetat de dades que hem trobat denuncia la immaduresa del mecanisme, encara basat fonamentalment en el coneixement directe i les solidaritats familiars. Ara bé, tot i que han escapat al nostre setge, no podem menystenir el paper dels canvistes com a intermediaris en les transaccions creditícies, fossin aquestes de curt o de llarg termini. Ja Payson Usher es feia ressò d'aquest fet en el seu estudi sobre la banca i n'afirma el paper d'intermediari que jugaven els canvistes, com la banca Descaus-Olivella que ell estudià. La comparació amb el mercat borgonyó de rendes dels segles XVII i XVIII, que estudien Mark Potter i Jean Laurent Rosenthal, ens permet constatar que el model d'intermediació dels contractes de venda de rendes es pot definir com *antic*, depenent d'economies d'objectiu (*scope*), però no d'escala (*scale*). En canvi trobem ja desenvolupat el mercat secundari, de traspassos de rendes, que en les dades d'aquests autors no apareix fins al final del seu període. Aquesta diferència podria deure's a dues causes. D'una banda al fet que, en les *rentes* borgonyones que estudien, s'havia de retornar el capital en quatre o cinc anys, al contrari del que passa amb censals morts i violaris, i, d'altra banda, ells es troben amb un sistema bancari molt poc desenvolupat, segons afirmen, mentre que el barceloní, sense anar a l'avantguarda, estava a la par dels seus contemporanis. Retinguem aquesta impressió d'estructures que recorden les modernes en certs aspectes i que se'n allunyen en d'altres, sense coincidir en una evolució lineal cap a les estructures actuals. En un i altre cas, foren assajos que responien als estímuls canviants de cada situació concreta i als de la pròpia evolució interna de les estructures econòmiques.

Malgrat que el cost de la intermediació sigui inferior al de la incertesa del risc, és un factor dels costos de transacció. No és freqüent que la documentació notarial informi dels costos de

procuració, si bé en tenim alguns exemples, dels quals es desprèn que el salari del notari pel seu treball en la confecció dels documents equivalia a un 16,93% de la renda venuda, de mitjana, oscil·lant entre el 7% i el 23,39%; mentre que el cost de la corredoria era molt inferior, arribant a només un 2,46% de mitjana, que oscil·lava entre l'1,89% i el 3,84% de la renda venuda.

Si ens deturem en els lluïsmes, tot i la migradesa i esbiaixament de les nostres dades, podem veure com la duració mitjana dels documents lluïts de la mostra és de 16 anys per als violaris i de 13 anys per als censals morts, quan, segons el for mig, el temps necessari per a amortitzar el contracte és d'uns 7 anys per als violaris i 13 anys per als censals morts. La prorrata mitjana se situa en el 5,42% del preu del contracte, si bé és una dada que manca en el 21% dels lluïsmes, en part, perquè la prorrata també es pot trobar deslligada del lluïsmes i pagar-se en un altre moment i, en part, perquè no sempre s'hagué de pagar, depenent dels acords entre compradors i venedors en la negociació del lluïsmes. També es desprèn de les nostres dades que els violaris, malgrat el seu for superior i, per tant, més onerosos per al censatari, no eren lluïts amb preferència als censals morts i que bona part dels costos de negociació del lluïsmes devien de reflectir-se en la prorrata i, per això, sovint no coincideix la data del lluïsmes amb l'època de la prorrata.

Les èpoques del pagament de l'anualitat dels contractes són la raó i la finalitat del contracte. Ens indiquen el funcionament regular del contracte i la irregularitat en la seva aparició indica problemes en la solvència del venedor, que motivava un seguit d'accions privades per a aconseguir el pagament, com són els nomenaments de procuradors per a cobrar la renda i, si tot fallava, sempre quedava el recurs als tribunals mitjançant la pena de terç, si s'havia estipulat en el contracte, com era el més normal. Aquestes èpoques són habituals als manuals notariais. La seva abundància i el seu laconisme reiteratiu obliga a abordar-les amb una metodologia diferent a l'emprada en el nostre estudi i, de fet, ha estat una de les raons perquè renunciéssim a fer un buidatge sistemàtic dels manuals notariais.

En els traspessos de rendes, dits de vegades *transportacions*, és on trobem els indicis d'un mercat creditici secundari, tot i que bastant escarrassit. Tenen un for mitjà superior a les vendes i una mitjana inferior de renda i preus. Ens ha interessat especialment establir la mitjana del temps que els compradors havien retingut la renda i comparar el for de la renda original amb el de la renda traspassada. A l'igual que passava amb els lluïsmes les variacions són molt fortes: Van des de fer el traspàs el mateix dia en què es compra la renda fins a mantenir el censal en la família per espai de més de 26 anys. La mitjana però, se situa en un traspàs cada 5,65 anys, essent la periodicitat mitjana dels censals morts de 5,55 anys i la dels violaris de 5,87 anys. En definitiva, l'habitual és fer-ne traspàs de la renda entre cinc i sis anys després d'haver-la comprada. Això situa el període de permanència de la renda en mans de cada beneficiari clarament per sota del període d'amortització. En els traspessos, la voluntat sembla haver estat fruir uns anys de la renda i, després, recuperar la inversió en el mercat secundari de rendes. Respecte del for, sembla que en els traspessos la norma fou mantenir la mateixa relació entre renda i preu original, segurament per

defugir la pressió social entorn del problema de la usura. Els beneficis, que no cal dubtar s'obtenien del negoci, molt probablement s'amalgamaven en la prorrata. El control social però, no podia cobrir tots els contractes i alguns arribaven a depreciar-se fins a una vuitena part del seu valor original, generant amb això la pujada global del for dels traspessos que hem detectat. Segons les nostres dades però, la immensa majoria de les rendes no haurien seguit aquest model; ara bé, si tenim en compte l'extraordinària vitalitat que mostrà el mercat de rendes al segle XV, ens podem plantejar si no trobaríem llavors desenvolupat coherentment el mercat creditici secundari que en les nostres dades sembla encara tímid i vacil·lant.

Noves perspectives d'investigació

Aquest estudi es queda curt per copsar tota la complexitat del mercat creditici barceloní, com no podia ésser d'altra manera, si bé ens permet d'entreveure algunes línies d'investigació que potser fóra bo algú s'animés a resseguir. En els manuals notariais encara es pot percaçar la utilització de censals morts i violaris com a crèdit a curt termini i el veritable funcionament del mercat secundari de rendes, així com provar d'establir les variacions de l'*arreratge* privat i comparar-les amb les de les institucions públiques. Les fonts administratives i judicials conserven una riquesa espantosa de dades, capaces d'obrir camí cap a altres temes més d'actualitat, com és la història de les mentalitats, punt però, en el que recomanem molta prudència, perquè són temes molt brillants però de difícil sustentació científica. Altre tema que pot ser apassionant és cercar les raons de l'escassetat monetària observable en aquella època i, d'aquí, a un tema concomitant, com és l'estudi de la integració del sistema bancari en l'engranatge econòmic. Totes aquestes línies s'haurien d'integrar, al seu torn, en un ambiciós objectiu comú: Confirmar o rebatre si totes les formes de crèdit, de curt, mig o llarg termini, s'integraven en una única estructura creditícia general que respongués coherentment davant de les necessitats dels demandants i dels ofertors de crèdit.

El diner fiduciari creat pels emprèstits, les comandes-dipòsit, les lletres de canvi o els censals, permet d'augmentar la riquesa relativa per sobre de la riquesa material. Ara bé, encara que el diner fiduciari pot expandir-se per sobre de la riquesa material que el sosté, ultrapassat un cert límit ja no és capaç de generar un creixement sostenible i la fantasma de la crisi comença a enteranyinar el cel. Per això, quan hom veu que es venen censals per a pagar amb el seu preu les pensions que es deuen per censals anteriors es pot assegurar que s'ha ultrapassat aquest límit i s'ha produït el trencament de la prosperitat. Llavors, el diner fiduciari només pot servir ja per endarrerir una caiguda inevitable i, potser, per fer de coixí i evitar el ensorrament de tot el cos social.

Cloenda

El present estudi no ha destruït cap paradigma de les ciències socials ni ha ensorrat cap *veritat inatacable* de la Història. Només ha fonamentat amb dades extretes de la documentació

quotidiana de l'època allò que els mateixos contemporanis ja havien diagnosticat correctament. Hom tendeix a sospitar de l'honestedat dels autors literaris contemporanis als fets que s'estudien. Se'ls atribueix de vegades mala fe, d'altres una ignorància *primitiva*, com si la seva intel·ligència fos menys aguda que la nostra... I no era així: Quan Bernat de Puigcercós declarava no haver trobat qui oferís vint mil sous per una renda de mil sous (for del 5%), quan Ramon Saera sospitava de l'obligació general dels béns del venedor, o quan Francesc Eiximenis afirmava que els mercaders no estaven massa interessats en invertir en censals i violaris, no s'enganyaven en observar la realitat del seu voltant ni tenien la intenció dolosa d'enganyar els seus lectors, a nosaltres.

Ens sentiríem plenament satisfets si les dades aquí exposades servissin de fonaments en la construcció de models explicatius, més agosarats que els del nostre plantejament, que facin avançar un xic més enllà el coneixement de la Història. Els grans carreus són molt espectaculars, però el que manté cohesionada una paret són les petites pedres que formen l'argamassa.

Moltes gràcies.